

Aalborg Universitet

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Bæredygtigt forbrug: Definition, historiske positioner og fremtidige studier

Hansen, Anders Rhiger

Publication date:
2023

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):

Hansen, A. R. (2023). *Bæredygtigt forbrug: Definition, historiske positioner og fremtidige studier* .

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Bæredygtigt forbrug:

Definition, historiske positioner og fremtidige studier

Anders Rhiger Hansen

Institut for Byggeri, By og Miljø (BUILD)

Aalborg Universitet

arhansen@build.aau.dk

ORCID iD: 0000-0003-2771-062X

Artiklen er skrevet i 2022 baseret på arbejde med NONESCO samarbejde (Nordic Network for Sustainable Consumption), finansieret af NordForsk, og undervisning i bæredygtigt forbrug, blandt andet på Institut for sociologi og socialt arbejde.

Publiceret som 'Working paper' i oktober 2023.

Abstract

Begrænsning af global opvarmning, miljømæssig ødelæggelse og tab af biodiversitet er samlet set den største samfundsopgave, og følgerne heraf udgør vor generationers største samfundsmæssige problemer. Begge dele kræver empiriske bidrag. Jeg tror, at empiriske analyser og indsigter bliver afgørende for en succesfuld bæredygtig omstilling af vores samfund. For eksempel i forhold til at klarlægge konsekvenserne for hverdagspraksisser, forstå udfordringer med (nye) teknologier og politiske initiativer, samt til at udvikle bæredygtige løsninger der får alle samfundsgrupper med. I denne artikel fokuserer jeg på *bæredygtigt forbrug*. Selvom begrebet kan forekomme uklart og med mange medbetydninger, så kan der være en fordel i at holde fast i begrebet, som overordnet betegnelse for undersøgelse af hvordan forbrug harmonerer med naturens ressourcer og begrænsninger. Mit forslag til definition er *forbrug der minimerer den negative påvirkning på miljø og klima uden at kompromittere basale menneskelige behov*. Udover at uddybe definitionen, så beskriver jeg tre centrale distinktioner, som afspejler forskelle i fokus og prioritering: 1) forbrug *anderledes* overfor forbrug *mindre*, 2) *anskaffelse* (køb) overfor *anvendelse* (brug), og 3) individuel *adfærd* overfor kollektive *praksisser*. Til sidst foreslår jeg problemstillinger, hvor jeg mener der mangler viden og evidens i forhold til danske forhold.

Indledning

If we do not succeed in putting our message of urgency through to today's parents and decision makers, we risk undermining our children's fundamental right to a healthy, life-enhancing environment. Unless we are able to translate our words into a language that can reach the minds and hearts of people young and old, we shall not be able to undertake the extensive social changes needed to correct the course of development. [...] We call for a common endeavour and for new norms of behaviour at all levels and in the interests of all.
(Brundtland forord i World Commission on Environment and & Development, 1987)

Citatet ovenfor fra 1987, af Gro Harlem Brundtland, understreger at der længe har været en bevidsthed om at menneskelige behov, samfundets normer og organisering belaster det miljø- og klimamæssige grundlag for menneskelig praksis, og at dette kræver politisk og samfundsmæssig handlingⁱ. I de senere år er der kommet en fornyet opmærksomhed på at begrænsning af menneskeskabte klimaforandringer, tab af biodiversitet og miljøproblemer samlet set er vores samfunds største og vigtigste opgave. Internationalt har klimaaktivisten Greta Thunberg startet bevægelsen Fridays for Future, som ikke mindst fik opmærksomhed med hendes berømte ord "How dare you" til 'The U.N. Climate Action Summit'ⁱⁱ. Også bevægelser som 'Extinction Rebellion' og 'The Sunrise Movement' kæmper en mere bæredygtig fremtid. I tillæg skaber konsekvenserne af klimaforandringer, såsom overforekomster af skovbrande, oversvømmelser og hedebølger, en konstant påmindelse om hvorfor en bæredygtig omstilling er nødvendig.

Afgørende for belastningen af miljø og klima er vores forbrug. De produkter og tjenester, som vi køber, bruger og skaffer os af med igen, har en direkte, eller indirekte, negativ påvirkning på klimaet og miljøet (Jackson, 2014), og omfanget af denne påvirkning overstiger naturens begrænsninger (Rockström et al., 2009). Noget må gøres!

Meget tyder på at den teknologisk udvikling kan ikke klare det alene, og at vi ikke kan overlade opgaven til individers oplyste valg og dømmekraft. Ifølge Welch og Southerton (2019) er der behov for grundlæggende samfundsmæssige ændringer i, hvordan vi producerer, distribuerer og forbruger varer og tjenester, samt hvordan forbrugsbaserede udledninger kan fordeles mere retfærdigt. En sådan grundlæggende bæredygtig

omstilling af vores samfund kræver samfundsvidenskabelige forklaringer og løsninger baseret på samfundsvidenskabelige indsigter og empirisk evidens.

I Danmark er der efterhånden bred politisk enighed om, at klima og miljø er et af tidens vigtigste temaer. Problematikker relateret til globale klimaforandringer er således rykket helt op på den politiske dagsorden inden for de seneste år. Som eksempel har den nuværende Social Demokratiske regering fremført at de vil sætte klimaet øverst på dagsordenenⁱⁱⁱ. Derudover erklærede EU forrige år undtagelsestilstand for klimaet (climate emergency)^{iv}. Danskerne ser dog også ud til at forstå alvoren i globale klimaforandringer. I Concito Klimabarometer fra 2020 svarede 38% at globale klimaforandringer var et meget alvorligt problem, mens 48% svarede, at det i nogen grad var et alvorligt problem (Madsen, 2020). Selvom det tal ser ud til at være rimeligt stabilt, så ser vælgerinteressen ud til at svinge over tid, blandt andet i forhold til økonomiske konjunkturer (Andersen, 2019). Miljø og klima er da også det problem, som flest vælgere ser ud til i 2019 at opfatte som vigtigst at politikerne tager sig af (Stubager et al., 2020, Figur 19). Kravet om handling kommer også fra organisationer, som for eksempel studenterorganisationer, der under initiativet 'Uddannelser for Fremtiden' ønsker at forpligte danske universiteter "[...] til at fremme bæredygtig dannelse og omstillingen til et bæredygtigt samfund"^v. Det antyder et momentum i disse år, som forhåbentligt også kan udmønte sig i flere projekter og forskning. Opmærksomheden på klima og miljøproblemer, som beskrevet ovenfor, stikker i mange retninger og har mange udtryk. Men i denne artikel vil jeg forsøge at indsnævre det til at handle mere specifikt om bæredygtigt forbrug. Det kan diskuteres, hvilken forskning der præcist hører under emnet bæredygtigt forbrug og adfærd. Værdifuld og international anerkendt sociologisk forskning i problematikker relateret til miljø og klima er der mange eksempler på i Danmark. Det gælder særligt på *Institut for Miljøvidenskab* (AU), i forskergruppen *Bæredygtige Byer og Hverdagspraksis* (AAU), ved *Centre for Sustainability and Society* (KU) og *Institut for Fødevarer- og Ressourceøkonomi* (KU). Og det er med anerkendelse for eksisterende bidrag, at jeg har skrevet denne artikel, hvor jeg fokuserer på det forskningsfelt, som kan indrammes af betegnelsen *bæredygtigt forbrug*. De seneste årtier har forbrugsforskning i bæredygtighed været domineret af undersøgelser af forbrug af mad, teknologier og

energi, som har været domineret af teorier om praksis (Welch & Warde, 2015). Det gælder ligeledes i Danmark, men andre felter og tilgange kan indrammes under bæredygtigt forbrug.

Ved at undersøge de sproglige rødder og tidligere fremsatte definitioner, foreslår jeg i denne artikel en (foreløbig) definition. Derudover gennemgår jeg de primære historiske positioner inden for forskning i bæredygtigt forbrug. Formålet med denne artikel er at give et forslag til en definition af bæredygtigt forbrug, samt at give indblik i de processer af forbrug, som måske netop kan åbne døren for et endnu stærkere indspark til debatter, politikker, teknologiudvikling, forretningsideer, kampagner osv. relateret til bæredygtigt forbrug. Mit håb er, at denne artikel kan være med til at fremme det bidrag, for eksempel ved at inspirere flere studerende til at beskæftige sig med bæredygtigt forbrug og de danske universiteter til i højere grad at undervise i bæredygtighed og (bæredygtigt) forbrug. Mit mål er ikke at præsentere eksisterende forskning i bæredygtigt forbrug, men i stedet at bidrage til rammen og grundlaget for analyser og undersøgelser indenfor emnet bæredygtigt forbrug ved at opfordre til at udnytte (sociologisk) fantasi og engagement til at bidrage med viden, og empirisk forskning, i udviklingen af et mere bæredygtigt samfund. Artiklen består af to dele med hver sin pointe; først redegør jeg for, hvordan begrebet *bæredygtigt forbrug* har mange betydninger, og dermed også kan bruges på forskellig vis i forskellige sammenhænge. Dernæst klarlægger jeg forskellige positioner indenfor bæredygtig forbrugsforskning, som viser, at bæredygtigt forbrug er en kampplads for anskuelser og forståelser. Afslutningsvis opfordrer jeg nok engang til at gå ind i kampen med empiriske sværd og teoretiske skjold for at udvide bidrag til at tackle klimaforandringer og miljøproblemer.

Bæredygtigt forbrug

Selvom bæredygtigt forbrug i dag er et relativt populært begreb, så har der historisk været uklarhed om hvad begrebet betyder og dækker over (Evans, 2011a), samt uenighed om en klar definition (Jackson, 2014). Samfundsvidenskaberne har længe været opmærksom på overforbrug eller 'forkert' brug af ressourcer (Jackson, 2014; Manoochehri, 2002), men forskningsfeltet, der kan karakteriseres som

bæredygtigt forbrug, er relativt nyt (Reisch & Thøgersen, 2015). Udtrykket *bæredygtighed* dukker først rigtigt op på den politiske dagsorden i relation til *bæredygtig udvikling* i forbindelse med Brundtland rapporten i 1987 (originaltitel: 'Our Common Future') (World Commission on Environment and & Development, 1987). Rapporten var resultatet af arbejdet i Brundtland kommissionen, som var blevet nedsat af FN. I 1992 blev rapporten fulgt op af en FN konferencen om miljø og udvikling i Rio de Janeiro. Her bliver begrebet *bæredygtigt forbrug* etableret i Agenda 21 (United Nations, 1992, p. 21). Særligt i kapitel 4 'Promoting more sustainable consumption patterns and lifestyles' bliver bæredygtigt forbrug operationaliseret, hvor fokus i lige så høj grad lægges på ikke-bæredygtigt forbrug (unsustainable consumption) (Chappells & Trentmann, 2015). En egentlig definition kommer to år senere, i 1994, i forbindelse med et symposium om 'Sustainable Production and Consumption' afholdt i Oslo af det Norske Miljøverndepartementet (Ofstad, 1994). Men den definition vender jeg tilbage til. Herefter følger en række FN topmøder om emnet, hvor jeg vil fremhæve 'The Johannesburg Declaration on Sustainable Development' i 2002, hvor der kommer en klar skelnen mellem bæredygtigt *forbrug* (adfærd) og bæredygtig *produktion* (fremstilling), og til sidst FN topmødet i New York i 2015, hvor 17 verdensmål for bæredygtig udvikling bliver præsenteret, herunder flere relateret til klimaforandringer og til at reducere effekterne af disse.

En foreløbig definition

Det har historisk været svært at blive enige om en definition af bæredygtigt forbrug. Særligt har distinktionen mellem bæredygtig *udvikling* og bæredygtigt *forbrug* været diskuteret (Manoochehri, 2002). Samtidig har vægtningen af *produktion* og *forbrug* været genstand for debat, hvor Jackson (2014) mener, at disse to ofte har smeltet sammen, hvilket har medført mindre opmærksomhed på betydningen af forbrugsmønstre. Det kan imidlertid også ses som en udvikling; hvor produkters livscyklus startede med at være det primære fokus, så blev forskellen mellem produktion og forbrugeradfærd mere klar (Evans et al., 2017). Mit udgangspunkt er, at begrebet består af to dele, som dækker over processer af *bæredygtighed* og processer af *forbrug*. Således er det efter min mening ikke nok blot at tilføje *forbrug* til *bæredygtigt* (eller

omvendt), men snarere at forstå hvordan processerne (af forbrug og bæredygtighed) hænger sammen. Her er det særligt processerne af *forbrug*, som jeg mener vil have gavn af flere nuancer. Men i jagten på en god (dansk) definition på bæredygtigt forbrug, er det oplagt at starte med definitionen fra 'The 1994 Oslo Symposium on Sustainable Consumption':

"...[i] the use of services and related products [ii] which respond to basic needs and bring a better quality of life [iii] while minimizing the use of natural resources and toxic materials as well as emissions of waste and pollutants over the life cycle of the service or product so as not to jeopardize the needs of future generations".

Denne definition er af politiske årsager blevet et referencepunkt, men dermed også et stort diskussionsemne. Hvor jeg ovenfor fremhævede to dele (*bæredygtighed* og *forbrug*), så fremstår der tre dele i definitionen fra 'The 1994 Oslo Symposium on Sustainable Consumption' fordi bæredygtighed opererer indenfor et kontinuum af (naturens) ressourcer og (menneskers) behov. Jeg vil forsøge at bryde det op:

iii) "[...] while **minimizing** the use of natural resources and toxic materials as well as emissions of waste and pollutants over the life cycle of the service or product". Det ene ben i bæredygtighed handler kort sagt om at minimere den negative påvirkning på naturen (miljø og klima). Her er der rig mulighed for at operationalisere meget bredt. Jeg har således svært ved at forestille mig aktiviteter, der ikke på den ene eller anden måde påvirker klimaet og/eller miljøet. Det kan på den anden side også operationaliseres smallere til kun at handle om aktiviteter, som direkte (for)bruger naturressourcer. Uanset vil det fra et empirisk ståsted handle om proportioner, vægtning og relevans; hvor stor betydning har påvirkningen ud fra et standardiseret mål, fx CO2 udledning, men det åbner også for en række andre uklarheder.

ii) "[...] which **respond** to basic needs and bring a better quality of life [...] so as not to **jeopardize** the needs of future generations". Bæredygtighed har imidlertid også et andet ben, fordi det i denne definition hænger sammen med menneskelige behov nu og i fremtiden. Her er der igen stort rum til fortolkning. For empirisk

undersøgelse handler det måske særligt om, hvad basale behov er, mens fremtidige generationers behov kan være mere abstrakte størrelse. At operationalisere og måle basale behov kan imidlertid være vanskeligt og afhænge meget af den specifikke praksis, som undersøges. Med andre ord handler det om rammesætning af en given undersøgelse.

i) "... *the use of services and related products...*". Her bliver *forbrug* defineret tæt på Wardes definition (2017, p.66), hvor forbrug refererer til "[...] (1) a process, (2) whereby agents engage in appropriation, (3) of a good, service, performance, information or ambience, and (4) which is a product of human work". I en lettere forsimplet dansk udgave henviser forbrug til 'en proces hvor en person anvender en vare eller service'. Warde (2014) henviser til tre grundlæggende dimensioner af forbrug – anskaffelse eller køb (acquisition), anvendelse eller brug (appropriation), og påskønnelse eller værdsættelse (appreciation). Anskaffelse handler om udveksling af varer eller services, mens anvendelse involverer praktiske aktiviteter, som gør brug af varer eller services. Påskønnelse er lidt særlig, da den dækker over de mange processer, der skaber mening i praksisser af anskaffelse og anvendelse (se også *forfatter*).

Jeg har udvalgt en række definitioner, som kan bidrage til at gøre definitionen af bæredygtigt forbrug mere operationel i empiriske undersøgelser. For eksempel ændrer Hobson (2013) anden del til "[...] that respond to basic needs and foster a certain quality of life, while minimising environmental harm to ourselves and future generations" (egen fremhævning). Lucie Middlemiss skriver i hendes sociologiske lærebog om bæredygtigt forbrug "[...] sustainable consumption refers to efforts to understand how these impacts [e.g. high-consumption lifestyle] on environment or on other people might be avoided" (Middlemiss, 2018, p. 5). Middlemiss' definition lægger sig således lidt tættere op ad en definition af bæredygtig forbrugsforskning ved at fokusere på forståelse af hvordan vi undgår at menneskers livstil påvirkninger af klima og miljø. Det er også i den tråd at Reisch og Thøgersen (2015, p. 1) definerer forskning i bæredygtig forbrug som "Research on sustainable consumption sets out to understand (and promote) the types of consumption behaviours that are conducive for a sustainable development". I denne definition lægger de således

vægten på en bæredygtig udvikling mere generelt. Evans (2011) fokuserer på den etiske dimension i bæredygtigt forbrug fordi det handler om at gøre det 'gode' og 'rigtige' i forhold til fremtidige generationer og naturen. Det etiske består for ham i at forbruge mindre, hvilket handler både om *mængden* af varer og tjenester, der købes og (for)bruges, og *kompositionen* af den miljømæssig påvirkning. Det er en kompleks opgave at definere bæredygtigt forbrug, hvilket særligt kan tilskrives de uklare rammer for hvad der er blevet talt som bæredygtigt igennem tiden (Hinton & Goodman, 2010). Derudover påpeger Hinton og Goodman (2010), hvordan bæredygtigt forbrug på den ene side dækker over forsøg med at reducere forbrugs miljøpåvirkning, fx ved at forbruge mindre eller forbruge mere effektivt, men på den anden side også kan dække over at forøge forbruget af alternative produkter, som har til formål at støtte en bæredygtig udvikling, fx 'fair trade' produkter. Inspireret af disse definitioner, er mit bud på en definition af bæredygtigt forbrug: *Forbrug der minimerer den negative påvirkning på miljø og klima uden at kompromittere basale menneskelige behov*^{vi}. Lidt forklaring er nødvendig her. På trods af min bemærkning ovenfor om, at forbrug bør nuanceres, så henviser jeg kun til *forbrug*, men det betyder stadig at forskellige forbrugsprocesser er væsentlige. Ligeledes har jeg komprimeret '*den negative påvirkning på miljø og klima*'. Denne del dækker altså både over brugen af naturressourcer og giftige materialer, samt udledning af forskellig art, herunder affald, forurening og forskellige gasarter (fx CO₂). Derudover bør livscyklussen af materialer, ressourcer eller forbrug også medtænkes. Den mest omstridte er dog nok den sidste del '*uden at kompromittere basale menneskelige behov*'. Fra et undersøgelsesperspektiv giver dette åbenlyse problemer med at definere, operationalisere og måle hvad basale menneskelige behov er. Ligeledes kan det (desværre) også fortolkes meget forskelligt hvad 'kompromittere' præcist dækker over. Måske kan Gough (2015) hjælpe. Baseret på en sammenligning af forskellige tilgange til behov, for eksempel med fokus på tilfredsstillelse, lyst og formåen, så foreslår han 1) fysisk sundhed (som dog også inkluderer mentale og følelsesmæssige formåen) og 2) personlig autonomi som de mest basale menneskelige behov. Med personlig autonomi refererer Gough både til kognitiv evne, kulturel forståelse og mulighed for sociale aktiviteter som afgørende for at kunne handle frit. Derudover kan FN's 17 verdensmål måske også være en

inspiration (sdgs.un.org/goals). Jeg garanterer ikke, at mit bud på en definition gør forskning i bæredygtigt forbrug lettere, men jeg håber, at det kan bidrage til refleksion over hvad processer af forbrug, menneskelige behov og belastning af naturen dækker over. Måske kan det også inspirere eller tilskynde andre til at forbedre definitionen, og dermed forståelsen, af bæredygtigt forbrug.

Et uklart begreb

Bæredygtigt forbrug som begreb kommer fra den politiske scene, men det har også haft indvirkninger og blevet anvendt i forskning, og når jeg leder efter en definition, så er det særligt med henblik på forskning. Selvom det ligger tæt op ad blandt andet bæredygtig livsstil, miljøsociologi, etisk forbrug, og miljømæssig forbrugeradfærd, så kan *bæredygtigt forbrug* måske alligevel noget særligt i forhold til samfundsvidenskabelig forskning. Det ser i hvert fald ud til at være den foretrukne betegnelse blandt sociologer (Middlemiss, 2018). En dansk definition af bæredygtigt forbrug skal også følges af en kommentar til de semantiske rødder. For det første har *bæredygtig* på dansk mange medbetydninger, og der findes ikke en objektiv (eller klar) definition (endnu). Willig og Blok (2021, p. 11) beskriver 'det bæredygtige' meget fint som "[...] *noget, der er i balance eller er cirkulært i sin form*". I denne tråd kunne bæredygtigt forbrug forstås som forbrug, der er i balance med naturens ressourcer og begrænsninger eller er cirkulær i den forstand, at dets belastning på klima og miljø over tid er minimalt, da det kan genanvendes eller nedbrydes. I de danske ordbøger bliver bæredygtig defineret som noget der 1) "[...] *sikrer eller indebærer holdbare positive resultater (i en bestemt henseende) uden at ødelægge det foreliggende grundlag*" eller 2) "[...] *vedr. menneskelig aktivitet eller teknologi som belaster miljøet minimalt*" (Ordnet.dk). Disse definitioner kan ligge tæt på den betydning, som den politiske brug af bæredygtighed (sustainability) bygger på (se forrige afsnit). Men på grund af de mange medbetydninger af ordet, og den noget uklare definition, så kan begrebet bruges bredt på mange forskellige måder. Dermed ligger betydningen af ordet i den præsupposition^{vii} som ordet tillægges (Götzsche, 2009). Måske medvirker de semantiske uklarheder til at bæredygtighed ofte erstattes af grøn. Hvis man, som eksempel, ser på Statsminister Mette Frederiksens taler det seneste år, så foretrækker hun i høj grad at anvende *grøn*. Det gælder for eksempel "grøn

omstilling", "grøn forskning" og "grønne løsninger"^{viii}. Selvom hun også benytter ord som "bæredygtighed" og "bæredygtige fødevarer" i sammenhæng med "grøn omstilling"^{ix}, så er det i højere grad henvendt til et fagspecifikt publikum. Den nuværende Statsminister er selvfølgelig langt fra den første til at bruge disse betegnelser, og hendes seneste taler er formentlig heller ikke repræsentative for politikernes kommunikation i dag. Alligevel kan hendes præference for at tale om *grøn* fremfor *bæredygtig* måske eksemplificere, hvordan begrebet *bæredygtig(hed)* kan fremstå upræcist i kommunikation. I stedet kan *grøn*, og modsætningen *sort*, give tydeligere (mentale) billeder af hvad der er godt og hvad der ikke er. Ikke desto mindre kan det være fordelagtigt med en klar definition.

Ligeledes kan bæredygtigt forbrug, som begreb, kan være vanskelig at operationalisere i samfundsvidenskabelig forskning. Det kræver en meget præcis afgrænsning af hvilken miljø- eller klimabelastning af en specifik praksis, som der ønskes undersøgt. På denne måde kan begrebet være nyttigt til at indramme forskning, hvis overordnede (eller underliggende) formål er at undersøge miljø- og klimabelastningen af forbrug. Således bliver begrebet en overskrift frem for en indholdsbetegnelse for et forskningsfelt, så længe det er klart, at der kan være meget forskellige forståelser af begrebet inden for feltet, og på den måde bliver det muligt at oversætte forskningsfeltet '*sustainable consumption*' direkte til '*bæredygtigt forbrug*'. Det vil sige, at sammenholde det internationale forskningsfelt med det danske.

Den anden del af ordet, nemlig *forbrug* (eller *at forbruge*), har dybere rødder. Det oprinder ifølge Ordnet.dk af det tyske ord Verbrauch. Ordret dækker det over at anvende, (op)bruge eller udnytte en mængde af noget, fx en (rå)vare eller ressource. I den betydning minder det meget om den latinske baggrund for det engelske begreb '*consumption*' (Warde, 2017), hvilket også kan oversættes til det danske ord '*konsum*' (eller at konsumere), der ligeledes stammer fra latin. Selvom de semantiske rødder til forbrug i højere grad end det engelske '*consumption*' henviser til processen af anvendelse eller brug (snarere end køb), så virker forskellene til at være af mindre betydning i denne henseende. Dermed kan forbrug benyttes til at referere til processer af køb, brug og værdsættelse af varer og tjenester (Warde, 2010).

Positioner inden for bæredygtigt forbrug

Indbygget i definitionen af bæredygtigt forbrug er der visse indlejrede positioner, som kan relatere til politiske ståsteder, men de afspejler også samfundsvidenskabelige perspektiver og diskussioner. De mest væsentlige positioner vil jeg forsøge at skabe et overblik over i dette afsnit, som mest af alt handler om det primære fokus og prioritering.

Forbrug anderledes eller forbrug mindre?

Skal oksebøffen i burgeren skiftes ud med plantebaserede alternativer eller skal den traditionelle burger helt skrottes fra menuen? Distinktionen mellem at forbruge anderledes fremfor at forbruge mindre findes rigtig mange steder indenfor mange forbrugspraksisser. Kampen står mellem på den ene side at erstatte en praksis, vare eller ydelse med et mere bæredygtigt alternativ og på den anden side reducere mængder eller helt udelade klima- eller miljøbelastende forbrug (Middlemiss, 2018). Et andet aktuelt eksempel er privat bilisme, hvor der ofte tales om, at den traditionelle bil drevet af fossile brændstoffer skal erstattes af en elbil. Dette er et klart eksempel på opfordring til at forbruge anderledes, og det alternative argument eller perspektiv ville være, at for at opnå den nødvendige reduktion i udledning fra persontransport, så skal antallet af biler og kørte kilometre reduceres. Forbrug mindre vil altså handle om at reducere behovet for mobilitet, fx ved delebilsordninger eller brug af andre transportmidler. Denne distinktion er også kendt som 'weak sustainability' (forbrug anderledes) overfor 'strong sustainability' (forbrug mindre), hvor 'degrowth' bevægelser agiterer for at forbruge mindre er bedre (Middlemiss, 2018). Det skal selvfølgelig tilføjes, at de to positioner hænger uløseligt sammen og ikke behøver at udelukke hinanden. Men i mange tilfælde vil en prioritering være nødvendig.

Figur 1. Forbrug anderledes overfor forbrug mindre.

Anskaffelse (køb) eller anvendelse (brug)?

Findes de største klimagevinster ved at fokusere på anskaffelse af elbiler eller på brugen af personbiler?

Det er selvfølgelig en forenkling, og en eventuel analyse ville skulle inkludere typen af bil, typen af brændstof, kørselsbehov og ikke mindst indbygget ressourceforbrug i designfasen af forskellige typer biler.

Men pointen med at skelne mellem fokus på køb og brug kan være meget nyttig, ikke mindst i

forbrugsanalyser. Det gælder mange typer af forbrug, hvor der ofte er designet med antagelser om anvendelse eller brugsbehov, som sjældent stemmer overens med praksis, og i hvert fald er upræcise, da

der er stor variation i, hvordan vi benytter forskellige varer. Et godt eksempel er køb af hvidevarer. Disse

bliver ofte markedsført med klart signal om hvor energivenlige de er i form af energimærkning. Denne mærkning er dog dybt afhængig af (for)brug af maskinen. Hvis det handler om at forbruge mindst muligt

energi (fx målt i kWh), så vil det med fokus på anvendelse være bedst at bruge den mindst muligt fremfor

at købe den mest energivenlige baseret på mærkningen. Et andet eksempel kan være energimærkning af

huse, som angiver et forventet varmekonsum baseret på nogle forældede antagelser om komfort og

opvarmningsbehov, og derfor er meget upræcis i forhold til det faktiske varmekonsum (Ref: forfatter).

Traditionelt har denne distinktion været kendt, som ressourceforbrug (anvendelse) overfor økonomisk

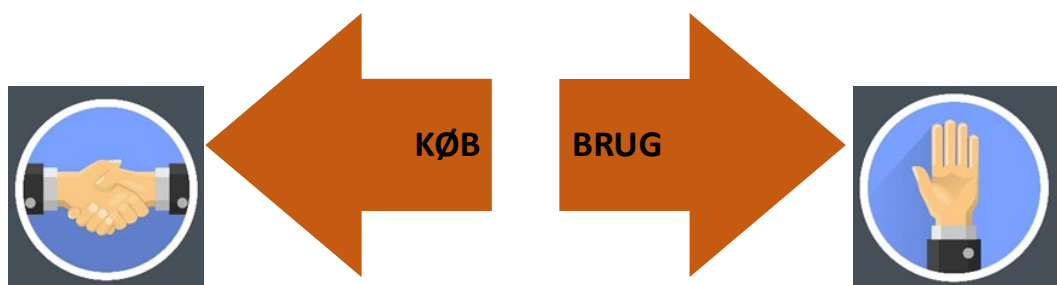
forbrug (anskaffelse), hvor sidstnævnte har haft det primære fokus (Manoochehri (2002)). Dermed blev der

fokuseret på de ressourcer, som skal bruges til at producere produkter, samt til at levere og gøre dem

tilgængelige for forbrugere, fremfor de ressourcer som brugen af disse produkter og services kræver. I

sidste ende bliver det nok et lidt upræcist svar, at begge dele er vigtige processer, og hvis det er muligt at

undersøge begge samtidig, så vil det være at foretrække. Det handler altså primært om ikke at overse eller glemme de ressourcer, der henholdsvis (for)bruges i produktionsfasen og i forbrugsfasen. Hvis man endvidere følger Warde's (2010) tre dimensioner af forbrug, så kunne man argumentere for at processer af påskønnelse eller meningsdannelse (appreciation) mangler. Det kan der være gode grunde til, men særligt for sociologien kan forbrugsprocesser relateret til påskønnelse være særligt relevante for at forstå underliggende strukturer for (re)produktion af forbrugspraksisser. Med andre ord handler det om at forklare den symbolske værdi i at forbruge på bestemte måder, samt andre former for mening, forbrugere kan tilskrive deres handlinger, fx moralske, æstetiske og sociale.

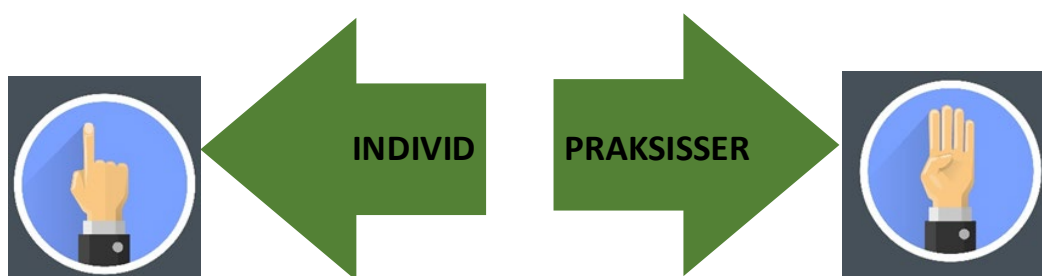
Figur 2. Anskaffelse/køb overfor anvendelse/brug.

Individuel adfærd eller kollektive praksisser?

For vi mest ud af at opfordre forbrugere til at vælge klimabelastende produkter fra, fx via incitament eller alternativer, eller skal vi i stedet forsøge at ændre kollektive opfattelser af forbrugspraksisser? For sociologer er diskussionen om, hvorvidt handlinger bedst forstås som individuelle eller kollektive processer særdeles velkendt. Det gælder ligeledes for bæredygtigt forbrug, hvor (det underliggende) fokus på individuel adfærd, fx valg, præferencer og holdninger, stilles overfor kollektive praksisser, fx sociale normer og forventninger. Det kommer for eksempel til udtryk ved at praksisteoretiske perspektiver kritiserer individ-orienterede forsøg på at 'nudge' adfærd, ændre præferencer og opfordre til bæredygtige valg (Keller et al., 2016; Shove, 2014). I stedet foreslår det praksisteoretiske perspektiv at flytte opmærksomheden fra rationelle valg til mønstre i praksis, da individer har svært ved at træde udenfor

'normale' måder at forbruge på (Heiskanen et al., 2010). Som det også er blevet anerkendt af flere økonomiske tilgange (fx (Thaler & Sunstein, 2012)), så handler det om at flytte opmærksomheden mod de vanemæssige og rutineprægede handlinger, hvor 'valg' kører mere eller mindre på automatpilot, og måske ligner andre bekendte meget. Det ligger lige for at pege på forandring af individuel adfærd, men i sidste ende handler det måske om at ændre grundlæggende systemer eller strukturer for, hvordan vi forbruger og producerer (Geels et al., 2015). Der kan dog være mange bud på, hvordan det kan gøres.

Den canadiske sociolog Emily Huddart Kennedy fortalte mig engang om en øvelse (frit fra hukommelsen), som hun ofte udsatte sine studerende for, hvor de skulle finde eksempler på, hvordan forslag til løsninger på et (bæredygtigt) samfundsproblem kunne findes på i) statsligt niveau, ii) lokalsamfundsniveau (community) og iii) individuelt niveau. Hendes budskab var, at det (næsten) altid er lettere at finde på forslag på individniveau. Der er måske noget om det. Det er lettere at forestille sig, hvad man selv (eller sin nabo) kan gøre i forhold til for eksempel bæredygtigt forbrug end at forestille sig, hvad staten kunne gøre for at ændre noget diffust som kollektive normer og praksisser i en mere bæredygtig retning. Så måske findes der en (ubevidst) tilbøjelighed til at tænke i individuelle løsninger. Det kan imidlertid også medvirke til at ansvaret tilsigtet, eller utilsigtet, ender hos den enkelte forbruger (Evans, 2011b; Evans et al., 2017; Middlemiss, 2010).

Figur 3. *Individuel adfærd overfor kollektive praksisser.*

Dette kommer også til udtryk i to positioner, som Geels og kollegaer stiller op overfor hinanden (Geels et al., 2015). På den ene side peger de på den reformistiske position, hvor forandring sker gennem grøn

innovation og køb af grønne produkter, som primært repræsenteres af den mere økonomiskprægede tankegang med fokus på individuelle valg. På den anden side peger de på den revolutionære position, som kalder på et grundlæggende opgør med det kapitalistiske system og forbrugerisme. Her handler det om, at ændre værdier som sparsommelighed og nøjsomhed. Deres pointe er at disse to positioner står i hver sit hjørne og råber af hinanden, og de foreslår i stedet en rekonfigurations position i midten, som handler om at forandre ved at påvirke den konstante forandring af teknologier, markeder og hverdagspraksisser. Her er det således hverken individet (mikro) eller strukturen (makro) der er i fokus, men i stedet de socio-tekniske systemer og hverdagspraksisser, som fungerer på meso-niveau.

Forslag til bidrag til bæredygtigt forbrug

Vores samfund står overfor en stor opgave i at reducere belastningen af nuværende forbrugspraksisser på miljø og klima, hvor der er en ubalance mellem forbrug og produktion af varer og tjenester på den ene side og naturens ressourcer og begrænsninger på den anden, samt at håndtere konsekvenserne af denne ubalance. Fundamentale ændringer i menneskeligt behov, livsstile og hverdagsliv er nødvendige, og her kan (og bør) empiriske undersøgelser af hverdagspraksisser byde mere ind.

Denne artikel handler om bæredygtigt forbrug. Selvom viden og forskning har haft stor betydning for forståelsen af forbrugsmønstre, og muligheden for at ændre disse, særligt med hensyn til forbrug relateret til energi, mad og mobilitet, så er jeg sikker på, at danske undersøgelser og projekter har meget mere at bidrage med. Flere samfundsvidenskabelige tilgange har den styrke, at de både kan *tælle* og *fortælle*. Der er brug for, at repræsentative undersøgelser klarlægger omfanget og undersøger sammenhænge, samt at dybdegående analyser af oplevelser og praksisser kan bringe afgørende nuancer og detaljer frem i lyset. Det kræves for at give teknologiske udviklinger modspil (eller medspil), til at belyse utilsigtede konsekvenser af politiske initiativer og til at ændre adfærd i en mere bæredygtig retning.

Med denne artikel ønsker jeg at bidrage til bedre at indramme feltet for bæredygtigt forbrug i dansk kontekst. Dermed er formålet at understøtte fremtidige undersøgelser (fra studieprojekter over

afhandlinger til forskningsprojekter) med et forslag til en definition og en præsentation af centrale positioner indenfor forskning i bæredygtigt forbrug. Når jeg definerer bæredygtigt forbrug som *forbrug der minimerer den negative påvirkning på miljø og klima uden at kompromittere basale menneskelige behov*, så er det et indspark til diskussion om, hvad der indrammer dette felt, samt om vi overhovedet har brug for en sådan ramme.

Artiklens første konklusion er at begrebet bæredygtigt forbrug har mange betydninger. Derfor bør enhver operationalisering af begrebet bygge på grundige overvejelser om forskelle i fortolkninger i den givne kontekst. Måske fungerer begrebet bedst som betegnelse for et overordnet felt, som paraply for undersøgelse af specifikke typer af (bæredygtigt) forbrug, fx mad, tøj, energi eller mobilitet, i relation til specifikke former for miljø- og klimabelastning. Den anden konklusion er at begrebet bæredygtigt forbrug rummer forskellige positioner og perspektiver. Jeg har opstillet tre centrale positioner, som primært skal forstås som forskelle i fokus og prioriteringer: 1) forbrug anderledes overfor forbrug mindre, 2) anskaffelse (køb) overfor anvendelse (brug), og 3) individuel adfærd overfor kollektive praksisser. Jeg anser alle disse positioner som valide og vigtige perspektiver. Men jeg hælder selv til et stærkere fokus på forbrug som anvendelse igennem udførelse af (sociale) praksisser (se fx Shove et al. (2012) og Warde (2005)). Derudover foretrækker jeg *forbrug mindre* fremfor *forbrug anderledes*. Selvom jeg godt ved, at de to hænger uløseligt sammen, og ikke nødvendigvis udelukker hinanden, så må det alligevel være bedst at stræbe efter mindre forbrug i de fleste tilfælde. Ofte kan kommercielle interesser eller fasttømrede praksisser være dem, der står i vejen. Til sidst tror jeg en succesfuld bæredygtig omstilling i høj grad fordrer, at den underliggende forståelse af adfærd, forbrug og praksis i politik, teknologisk udvikling og på markeder, ændres fra fokus på oplyste, rationelle valg til kollektive praksisser, formet af materielle omgivelser, sociale relationer og kropslige erfaringer (ref. Forfatter). Det kan i nogle tilfælde også handle om at om, at ændre (eller nuancere) den dominerende forståelse af adfærd, som noget individer selv kan ændre med den rette viden, det rette mindset eller det rette incitament. Det handler også om, at ansvaret ikke alene ender hos forbrugeren (Evans, 2011b; Evans et al., 2017; Middlemiss, 2010). På den måde ligger jeg tæt på

prominente sociologer indenfor feltet for bæredygtigt forbrug (Evans et al., 2017; Welch & Southerton, 2019). Ifølge dem handler det om at bryde med de forståelser og antagelser om menneskelig adfærd som er standard i teknologisk udvikling og politik. De retter fokus mod underliggende mekanismer, for eksempel i form af de strukturer der understøtter hverdagspraksisser. Det handler blandt andet også om, hvordan forbrugspraksisser over tid har skabt stadig stærkere forventninger til bekvemmelighed og 'convenience'. Jeg tror, at vi skal gøre op med denne uophørlige stigning, og i stedet til at acceptere praksisser og vilkår, der udfordrer vores nuværende behov. Ældre generationer kan måske huske, hvordan de kunne leve med langt mindre komfort og luksus i deres ungdom eller barndom.

Der er en række kerneopgaver, som kalder på undersøgelser. Herunder har jeg foreslået fire undersøgelsesspørgsmål, som lægger mig på hjerte i forhold til danske forhold (men også globalt).

- 1) Hvordan vi får alle befolkningsgrupper med i en bæredygtig omstilling? Det handler både om bred social accept og social ulighed i hvem der bliver ramt hårdest af følgerne af en omstilling, for eksempel hvis tiltag forstærker ulighedsskabende mekanismer.
- 2) Hvilke indsatser virker i praksis? Teknologiske løsninger og politiske tiltag kan overvurdere betydningen i praksis. For eksempel kan det undersøges, hvorvidt antagelserne i design og produktion stemmer overens med praksis. Det kan bidrage til fremtidens tekniske løsninger og tiltag.
- 3) Hvilke forbrugere og forbrugspraksisser vil være mest udsat for konsekvenserne af klimaforandringer? Det er uvist hvordan klimaforandringer, miljøproblemer og tab af biodiversitet kommer til at påvirke hverdagsliv og forbrug i det længere løb, men det er sandsynligt, at konsekvenserne vil interagere med eksisterende sociale mekanismer.
- 4) Hvordan skaber vi bæredygtig forandring? Økonomiske idéer om begrænset rationalitet (bounded rationality) og 'nudging' har haft stor indvirkning på forståelsen af adfærd (se fx Thaler & Sunstein (2012)), men måske har disse dominerende idéer brug for et (sociologisk) modspil (eller medspil).

Teorier om praksis ligger ikke langt fra de adfærdsøkonomiske idéer, men alligevel findes der væsentlige forskelle, som kan være afgørende for succesfuld social forandring. For eksempel med fremhævnningen af kropslige praksisser, underliggende sociale strukturer eller interaktionen mellem sociale og materielle omgivelser.

Dette er forslag. Der er mange flere emner, som i lige så høj grad kalder på empiriske bidrag, og der kommer lige så mange til i de kommende år, når engagementet i en bæredygtig omstilling forventes at stige og følgerne af klimaforandringer forventes, at ændre danskernes virkelighed i endnu højere grad.

Referencer

- Agar, J. (2019). *Science Policy Under Thatcher*. UCL Press.
- Andersen, J. G. (2019). *Miljø-, energi- og klimapolitiske holdninger gennem 40 år*. 15.
- Chappells, H., & Trentmann, F. (2015). Sustainable consumption in history: Ideas, resources and practices. In L. A. Reisch & J. Thøgersen (Eds.), *Handbook of Research on Sustainable Consumption* (pp. 51–69). Edward Elgar Publishing.
- Evans, D. (2011a). Consuming conventions: Sustainable consumption, ecological citizenship and the worlds of worth. *Journal of Rural Studies*, 27(2), 109–115.
- Evans, D. (2011b). Blaming the consumer – once again: The social and material contexts of everyday food waste practices in some English households. *Critical Public Health*, 21(4), 429–440. <https://doi.org/10.1080/09581596.2011.608797>
- Evans, D., Welch, D., & Swaffield, J. (2017). Constructing and mobilizing ‘the consumer’: Responsibility, consumption and the politics of sustainability. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 49(6), 1396–1412. <https://doi.org/10.1177/0308518X17694030>
- Geels, F. W., McMeekin, A., Mylan, J., & Southerton, D. (2015). A critical appraisal of Sustainable Consumption and Production research: The reformist, revolutionary and reconfiguration positions. *Global Environmental Change*, 34, 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2015.04.013>
- Götzsche, H. (2009). Presupposition. In S. Chapman & C. Routledge (Eds.), *Key Ideas in Linguistics and the Philosophy of Language* (pp. 173–179). Edinburgh University Press; JSTOR. <http://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctt1g09vvm.66>
- Gough, I. (2015). Climate change and sustainable welfare: The centrality of human needs. *Cambridge Journal of Economics*, 39(5), 1191–1214. <https://doi.org/10.1093/cje/bev039>
- Heiskanen, E., Johnson, M., Robinson, S., Vadovics, E., & Saastamoinen, M. (2010). Low-carbon communities as a context for individual behavioural change. *Energy Policy*, 38(12), 7586–7595. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.07.002>
- Hinton, E. D., & Goodman, M. K. (2010). Sustainable consumption: Developments, considerations and new directions. *The International Handbook of Environmental Sociology*, 245.
- Hobson, K. (2013). ‘Weak’ or ‘strong’ sustainable consumption? Efficiency, degrowth, and the 10 Year Framework of Programmes. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 31(6), 1082–1098.
- Jackson, T. (2014). Sustainable consumption. In *Handbook of sustainable development*. Edward Elgar Publishing.
- Keller, M., Halkier, B., & Wilska, T.-A. (2016). Policy and Governance for Sustainable Consumption at the Crossroads of Theories and Concepts. *Environmental Policy and Governance*, 26(2), 75–88. <https://doi.org/10.1002/eet.1702>
- Kerr, R. A. (1989). Hansen vs. the World on the Greenhouse Threat: Scientists like the attention the greenhouse effect is getting on Capitol Hill, but they shun the reputedly unscientific way their colleague James Hansen went about getting that attention. *Science*, 244(4908), 1041–1043. <https://doi.org/10.1126/science.244.4908.1041>
- Lees, E., & Eyre, N. (2021). Thirty years of climate mitigation: Lessons from the 1989 options appraisal for the UK. *Energy Efficiency*, 14(4), 37. <https://doi.org/10.1007/s12053-021-09951-2>
- Madsen, M. B. (2020). *Klimabarometer 2020*. Concito.

- Manoochchri, J. (2002). Post-Rio 'Sustainable Consumption': Establishing coherence and a common platform. *Development*, 45(3), 47–53. <https://doi.org/10.1057/palgrave.development.1110378>
- Middlemiss, L. (2010). Reframing Individual Responsibility for Sustainable Consumption: Lessons from Environmental Justice and Ecological Citizenship. *Environmental Values*, 19(2), 147–167. <https://doi.org/10.3197/096327110X12699420220518>
- Middlemiss, L. (2018). *Sustainable Consumption: Key Issues*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315628035>
- Ofstad, S. (1994). *Symposium on Sustainable Consumption*. Miljøverndepartementet.
- Reisch, L. A., & Thøgersen, J. (2015). Research on sustainable consumption: Introduction and overview. *Handbook of Research on Sustainable Consumption*, 1–16.
- Rockström, J., Steffen, W., Noone, K., Persson, Å., Chapin, F. S., Lambin, E. F., Lenton, T. M., Scheffer, M., Folke, C., Schellnhuber, H. J., Nykvist, B., de Wit, C. A., Hughes, T., van der Leeuw, S., Rodhe, H., Sörlin, S., Snyder, P. K., Costanza, R., Svedin, U., ... Foley, J. A. (2009). A safe operating space for humanity. *Nature*, 461(7263), 472–475. <https://doi.org/10.1038/461472a>
- Shove, E. (2014). Putting practice into policy: Reconfiguring questions of consumption and climate change. *Contemporary Social Science*, 9(4), 415–429. <https://doi.org/10.1080/21582041.2012.692484>
- Shove, E., Pantzar, M., & Watson, M. (2012). *The Dynamics of Social Practice: Everyday Life and how it Changes*. Sage.
- Stubager, R., Møller Hansen, K., & Sommer Jensen, J. (2020). *Danske vælgere 1971-2015: En oversigt over udviklingen i vælgeres holdninger mv.* Det Danske Valgprojekt.
- Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2012). *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth and Happiness*. Penguin UK.
- United Nations. (1992). *Agenda 21* [Policy document]. United Nations Conference on Environment & Development.
- Warde, A. (2005). Consumption and theories of practice. *Journal of Consumer Culture*, 5(2), 131–153.
- Warde, A. (2010). Introduction. In A. Warde (Ed.), *Consumption (Volumes I-IV)* (pp. xxi–1). Sage.
- Warde, A. (2017). *Consumption*. Palgrave Macmillan UK. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-55682-0>
- Welch, D., & Southerton, D. (2019). After Paris: Transitions for sustainable consumption. *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 15(1), 31–44. <https://doi.org/10.1080/15487733.2018.1560861>
- Welch, D., & Warde, A. (2015). Theories of practice and sustainable consumption. In L. A. Reisch & J. Thøgersen (Eds.), *Handbook of Research on Sustainable Consumption* (pp. 84–100). Edward Elgar Publishing. https://www.google.com/books?hl=da&lr=&id=N07fBgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA84&dq=Theories+of+practice+and+sustainable+consumption&ots=kxQjg8oeMf&sig=Ynj66an6wL_ORRZcInHvmgfWLxk
- Willig, R., & Blok, A. (2021). *Den bæredygtige stat*. Hans Reitzel.
- World Commission on Environment and & Development. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*.

ⁱ Andre eksempler fra den tid er de foruroligende klimamodeller som den amerikanske forsker James Hansens præsenterede for Kongressen i USA i 1988 (Kerr, 1989) eller det kabinetsmøde om klimaforandringer britiske premierminister Margaret Thatcher afholdte i 1989 (Agar, 2019, citeret i Lees & Eyre, 2021).

ⁱⁱ <https://www.npr.org/2019/09/23/763452863/transcript-greta-thunbergs-speech-at-the-u-n-climate-action-summit?t=1627378891025>

ⁱⁱⁱ I forståelsespapiret er der lagt op til 70% besparelse, men i praksis er der endnu ikke kommet lovforslag, der forventes at reducere med mere end X på nuværende tidspunkt, et år efter.

^{iv} <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20191121IPR67110/the-european-parliament-declares-climate-emergency>

^v <https://www.forskerforum.dk/magasinet/2021/342/universiteterne-skal-forpligtes-til-at-vaere-baeredygtige>

^{vi} På engelsk kunne definitionen være: *'Consumption that minimizes negative impacts on the environments without compromising basic human needs'*.

^{vii} En præsupposition kan defineres som: hvad der med nødvendighed må antages at være tilfældet for at et udsagn eller en begrebsrække kan tolkes meningsfuldt (Götzsche, 2009).

^{viii} Se Statsminister Mette Frederiksens nytårstale den 1. januar 2021 og Statsminister Mette Frederiksen tale på møde med Grønt Erhvervsforum (klimapartnerskaberne) den 16. september 2020, men det gælder også andre ord såsom "grønne engagement", "grønne biler", "grønt brændstof", "grønne investeringer", "grønne arbejdspladser", "grønt foregangsland", "grønt sporskifte", "grøn skattereform" (fx i tale på DI Topmødet den 29. september 2020 og tale ved Folketingets afslutningsdebat den 22. juni 2020).

^{ix} Statsminister Mette Frederiksens tale ved Tænketanken Europas årlige Europakonference den 25. februar 2021.